

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
BAKİ DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA PİLLƏSİ ÜÇÜN

İXTİSAS: 060201 Azərbaycan dili

FƏNN: İF-M 2488
“AZƏRBAYCAN DİLİNİN
FRAZEOLOGİYASI”

(II kurs)

PROQRAM

Bakı Dövlət Universitetinin
Rektorunun 05.12.2017-ci il tarixli
R-116 sayılı əmri ilə təsdiq edilmişdir.

Bakı – 2017

Tərtibçi: **Abdullayeva Sənubər Əlövsət qızı –**
Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının professoru,
filologiya elmləri doktoru

Redaktor: **Hacıyev Tofiq Müzəffər oğlu –**
Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının professoru,
filologiya elmləri doktoru

Rəyçilər: **Mehriban Saməd qızı Əlizadə –**
BDU-nun Azərbaycan dilçiliyi kafedrasının
baş müəllimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Sevinc Yəhya qızı Həbibli –
dosent, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

İF-M 2488-AZƏRBAYCAN DİLİNİN FRAZEOLGİYASI

İzahat vərəqi

İF-M 2488 “Azərbaycan dilinin frazeologiyası” fənni magistraturanın 060201- Azərbaycan dili ixtisası üzrə II kursun I semestrində 30 saat mühazirə, 15 saat məşğələ olmaqla 45 saat həcmində tədris edilir. Fənnin saatları mütəxəssis hazırlığı üzrə Dövlət standartının tələblərinə uyğundur. Fənnin tədrisi üçün işin əsas növü mühazirə və praktik auditoriya məşğələləridir. Məşğələlərin əsas forması ilə yanaşı, magistrantların auditoriyadankənar vaxtda yerinə yetirməli olduqları sərbəst tədqiqat işləri də xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Fənnin proqramı “Filologiya” istiqaməti üzrə magistr hazırlığına dair tədris proqramları və tərtibi prinsipləri haqqında olan tövsiyələri nəzərə almaqla hazırlanmışdır.

Fənnin mənimsənilməsinin məqsəd və vəzifələri

Kursun məqsədi - magistr səviyyəsində dil sistemində xüsusi yeri olan frazeologizmlərlə bağlı peşə səriştəliyinin yaradılmasına kömək etmək, frazeologizmlər haqqında geniş təsəvvür yaratmaq, magistrləri frazeologiya sahəsindəki müasir elmi araşdırmalarla tanış etmək, onların bakalavr pilləsində aldıkları bilikləri genişləndirmək, daha da dərinləşdirməkdir. Azərbaycan dilində frazeologiyanın meyarı, formalaşması və inkişafı, obyekt, frazeoloji vahid və idiom, frazeologiya və söz, frazeologiya və sərbəst söz birləşməsi, frazeologiya və sabit söz birləşməsi, frazeologiya və kontekst kimi bəzi məsələləri magistrlərə aydınlaşdırmaqdır.

Kursun vəzifələri:

1. Tələbələrdə frazeologiyanın əsas anlayışları, terminləri və təsnifatları haqqında təsəvvür formalaşdırmaq;
2. Magistrlərə dilin frazeoloji qatının öyrənilməsinin əhəmiyyətini izah etmək;

3. Magistrlərə Azərbaycan dilini frazeologiyası haqqında tam təsvür yaratmaq;
4. Elmi mənbələrdən istifadə etmək, mənbədəki fikirlərə tənqidi münasibət göstərmək vərdişlərini aşılamaq;
5. Magistrlərə frazeoloji lüğətlərlə, ikidilli frazeoloji lüğətlərlə, o cümlədən izahlı lüğətlərlə işləmək bacarıqlarını inkişaf etdirmək.

Fənnin tədris prosesində yeri

Azərbaycan dilinin frazeologiyası Azərbaycan dilçiliyinin leksikologiya dil səviyyəsinin mühüm bir hissəsidir. İF-M2488 "Azərbaycan dilinin frazeologiyası" fənni tədris planında mütəxəssislərin peşə hazırlığı üzrə seçmə fənn blokuna daxildir. Magistraturanın "Azərbaycan dili" (060201) ixtisası üzrə II kursun I semestrində 30 saat müəhazirə, 15 saat məşğələ olmaqla 45 saat həcmində tədris edilir.

Bu fənnin tədrisi zamanı tələbələr frazeologiya sahəsinə aid bütün biliklərlə tanış olurlar. Dilin əsas vahidlərindən biri olub, tarixi təkamül prosesində yaranmış, ikinci nominativ mənənin daşıyıcısı kimi dildə hazır şəkildə fəaliyyət göstərən frazeoloji vahidlər nəzərdən keçirilir. Frazeoloji vahidlərin əmələgəlmə və inkişafı yolları, onların semantik quruluşu, semantik bütövlük dərəcəsinə görə növləri, frazeoloji vahidlərin mənşəyinə görə təsnifatı və s. məsələlər tələbələrə aydınlaşdırılır. Fənnin öyrədilməsi tələbələrin bakalavriat pilləsində aldıkları biliklərə əsaslanır və daha da dərinləşdirilir. Bu fənnin tədrisi zamanı müəyyən anlayışlar ilk dəfə magistrlərə təqdim olunur. Həmin fənnin öyrədilməsindən əldə edilən biliklər "Müasir Azərbaycan dili" fənn blokuna daxil olan leksikologiya, morfologiya, sintaksis, üslubiyyat və s. fənlərin tədrisi zamanı istifadə oluna bilər. Bu da bütövlükdə əsas müasir Azərbaycan dili üzrə peşə biliklərini almaqda magistrlərə kömək edəcəkdir.

Fənnin mənimsənilməsi nəticəsində magistr bilməlidir:

- Azərbaycan dili frazeologiyasının əsas xüsusiyyətlərini;
- Müasir Azərbaycan dili frazeologiyasının baza anlayışarı və təsnifatlarını;
- frazeologiyanın sistem xarakterini;
- müasir dilçiliyin frazeologiya ilə bağlı anlayış və terminologiyasını;
- mütəxəssisin praktik hazırlığının əsasını təşkil edən frazeoloji nəzəriyyənin başlıca müddəalarını;
- Azərbaycan frazeologiyasının milli-mədəni özünəməxsusluğunu;
- frazeoloji vahidlərin semantik quruluşunda milli rəmzlərin funksiyasını;
- frazeoloji vahidlərdə məcazlaşma diapozonunu;
- frazeoloji vahidlərin əsas əlamətlərini;
- frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyətlərini;
- frazeoloji vahidlərin təsnifatlarını;
- frazeoloji vahidlərin semantik quruluşunu;
- frazeoloji sistemdə baş verən prosesləri;
- frazeoloji vahidlərin lüğətlərdə inikası və onların təsvirinin prinsiplərini.

Bacarmalıdır:

- Dildə frazeoloji vahidlərin işlənmə xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağı;
- Elmi ədəbiyyatla işləməyi, müasir audio-, video, multimediyə vasitələrindən, bibliografik mənbələrdən və müasir axtarış sistemlərindən istifadə etməyi;
- Elmi diskussiyalarda iştirak edib öyrəndiyi nəzəri biliyi sistemli, elmi dəlillərlə təqdim etmə bacarığına;
- Nəzəri biliklərə uyğun dil faktlarını toplayıb sistemləşdirməyi;
- Bu fənn üzrə aldığı nəzəri və praktik bilikləri elmi-tədqiqat, tədris və digər fəaliyyət üsullarında tətbiq etməyi.

Yiyələnməlidir:

- müasir dilçiliyin bu sahə ilə bağlı anlayış və terminologiyasına;
- fənlə bağlı tədris-metodiki və elmi ədəbiyyatla işləməyə;
- frazeoloji vahidlərin əsas təhlil metodlarına, onların sistemləşdirilməsi və interpretasiya üsullarına, frazemin semantikasının təhlil metodikasına;
- müxtəlif tipli frazeoloji vahidlər haqqında informasiyanın müstəqil şəkildə axtarışı, işlənilib hazırlanmasına;
- əldə olunan nəzəri biliklərin sistemli şəkildə peşə vəzifələrinin həlli zamanı tətbiqinə.

Mövzular üzrə saatların bölgüsü

№	Mövzular	Cəmi	O	
			cümlədən	
			Müh	sem
1.	“Azərbaycan dilinin frazeologiyası” fənnin predmeti, məqsəd və vəzifələri	2	2	-
2.	Frazeologiyanın əsas məsələləri	2	2	-
3.	Frazeoloji vahidlərin mənbələri	2	2	-
4.	Frazeoloji vahidlərin inkişaf yolları	2	2	-
5.	Frazeoloji vahidlərin əmələgəlmə prinsipinə görə tipləri	2	2	-
6.	Frazeoloji vahidlərin semantik bütövlük dərəcəsinə görə təsnifi	2	2	-
7.	Frazeoloji vahidlərin leksik tərkibinə görə növləri	2	2	-
8.	Azərbaycan dili frazeoloji vahidlərinin quruluşu. Feili frazeoloji vahidlər	2	2	-
9.	İsmi frazeoloji vahidlər	2	2	-
10.	Cümlə tipli frazeoloji vahidlər	2	2	-
11.	Frazeoloji vahidlərin çoxmənalılıığı və variantlığı	2	2	-
12.	Frazeoloji vahidlərin sinonimliyi, omonimliyi və antonimliyi	2	2	-
13.	Frazeoloji vahidlərin ekspressiv-üslubi xüsusiyyətlərinə görə növləri	2	2	-
14.	Frazeoloji vahidlər sistemində semantik dəyişmələr və derivasiya	2	2	-
15.	Azərbaycan frazeologiyasının müasir problemləri	2	2	-
16.	Frazeologiya haqqında ümumi məlumat	2	-	2
17.	Frazeoloji vahidlərin əmələgəlmə və inkişaf yolları	2	-	2
18.	Frazeoloji vahidlərin semantik bütövlük dərəcəsinə görə təsnifi	2	-	2
19.	Feili frazeoloji vahidlər	2	-	2
20.	İsmi frazeoloji vahidlər	2	-	2
21.	Cümlə tipli frazeoloji vahidlər	2	-	2
22.	Frazeoloji vahidlərin semantik quruluşu.	2	-	2
23.	Ekspressivliyin yaranmasında frazeoloji vahidlərin rolu	2	-	2
Cəmi:		45	30	15

Mövzular və onların məzmunu

1. **“Azərbaycan dilinin frazeolgyası” fənninin predmeti, məqsəd və vəzifələri.** Fənnin obyektı, predmeti, məqsəd və vəzifələri. Dilçilikdə frazeologiya haqqında müxtəlif fikir və mülahizələr. Frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyətləri. Azərbaycan dilçiliyində frazeologiya ilə bağlı ən mühüm araşdırmalar (H.Bayramov, S.Cəfərov, N.Rəhimzadə, M.Tağıyev, A.Məmmədli, M.Mirzəliyeva və b.) və onların qısa xülasəsi. [1]; [3];[11].
2. **Frazeologiyanın əsas məsələləri.** Frazeoloji vahidlərin differensial əlamətləri: məcazlaşma, məna bütövlüyü, sözə, söz birləşməsinə və ya cümləyə ekvivalentliyi, başqa dilə hərfən tərcümə edilməməsi, sabit söz sırası, komponentlərinin sintaktik və semantik cəhətdən parçalanmaması və s. Frazeologiya kütləvi şüurun nəticəsi kimi. Dilin milli-mədəni özünəməxsusluğunun frazeoloji vahidlərdə inikası. Frazeoloji vahid və söz. Frazeoloji vahid və sərbəst söz birləşmələri. [1]; [3]; [4].
3. **Frazeoloji vahidlərin mənbələri.** Sərbəst söz birləşmələrinin məcazlaşması nəticəsində yaranan frazeoloji vahidlər: a) ilk mənasından tamamilə uzaqlaşan frazeoloji vahidlər; b) ilkin mənası ilə bağlı olan frazeoloji vahidlər. Xalq ədəbiyyatı, atalar sözü və məsəllər, əfsanə və rəvayətlər əsasında meydana gələn frazeoloji vahidlər; məişət hadisələri əsasında meydana gələn frazeoloji vahidlər; müəyyən sənət sahəsi əsasında meydana gələn frazeoloji vahidlər; bədən üzvlərinin adları ilə bağlı meydana gələn frazeoloji vahidlər; əxzətmə yolu ilə yaranan frazeoloji vahidlər.[1];[3]; [11]; [19] ;[4].

4. **Frazeoloji vahidlərin inkişaf yolları.** a) komponentlərindən birinin öz sinonimi ilə əvəz olunması; b) frazeologimdə köməkçi komponentin meydana gəlməsi; c) frazeologimin tərkibində ixtisarlar; ç) frazeologimin tərkibinə yeni sözün əlavə edilməsi. [1]; [4]; [3].
5. **Frazeoloji vahidlərin əmələgəlmə prinsipinə görə tipləri.** Mənşə etibarı ilə frazeoloji vahidlərin təsnifi: 1) türk mənşəli frazeoloji vahidlər; 2) alınma frazeoloji vahidlər; 3) frazeoloji kalkalar. Tam tərcüməsi verilə bilən frazeoloji vahidlər. [4]; [3].
6. **Frazeoloji vahidlərin semantik bütövlük dərəcəsinə görə təsnifi.** H.Bayramovun, S.Cəfərovun, N.Rəhimzadənin, M.Mirzəliyevanın frazeoloji vahidlərin semantik bütövlük dərəcəsinə görə təsnifatının növləri haqqında fikirləri. Frazeoloji vahidlərin semantik bütövlük dərəcəsinə görə növləri: qovuşma, uyuşma, birləşmə. [1]; [3]; [4]; [11].
7. **Frazeoloji vahidlərin leksik tərkibinə görə növləri.** 1) Komponentləri dilin fəal sözlərindən ibarət olanlar; 2) Komponentləri köhnəlmiş sözlərlə ifadə olunanlar. Somatic, zookomponentli, fitokomponentli, məişət əşyalarının adları ilə bağlı frazeoloji vahidlər. [1]; [3]; [4].
8. **Azərbaycan dili frazeoloji vahidlərinin quruluşu. Feili frazeoloji vahidlər.** Türkologiyada bu məsələyə münasibət. Feili və ismi frazeoloji vahidlər. Frazeoloji vahidlər daxilində feili frazeoloji vahidlərin üstünlük təşkil etməsi. Feili frazeoloji vahidlərin quruluşu. [1]; [3]; [4].

9. **İsmi frazeoloji vahidlər.** Aparıcı sözü adlardan ibarət olan frazeoloji vahidlər. Tərəflərin ifadə vasitəsinə görə ismi birləşmələrin növləri: sifət+isim, isim+ isim, isim+sifət, isim+zərf modeli əsasında yaranan və tərkibində say olan ismi frazeoloji vahidlər. [1]; [3]; [4].

10. **Cümlə tipli frazeoloji vahidlər.** Atalar sözləri ilə cümlə tipli frazeoloji vahidlərin fərqləndirilməsi. Cümlə tipli frazeoloji vahidlərin növləri: 1) nəqli cümlə tipli frazeoloji vahidlər; 2) sual cümlə tipli frazeoloji vahidlər. [1]; [5]; [14]; [10].

11. **Frazeoloji vahidlərin semantik quruluşu. Frazeoloji vahidlərin çoxmənalılıq və variantlığı.** Frazeoloji vahidlərin çoxmənalılığı və sözün çoxmənalılığı. Frazeoloji vahidlərin çoxmənalılığının yarandığı şərait. Frazeoloji variantların növləri: 1) fonetik; 2) leksik; 3) morfoloji; 4) sintaktik; 5) ellipsisə uğramış frazeoloji variantlar. [1]; [3]; [4]; [19].

12. **Frazeoloji vahidlərin semantik quruluşu. Frazeoloji vahidlərin sinonimliyi, omonimliyi və antonimliyi.** Frazeoloji sinonimlər məna etibarlı ilə bir-birinə yaxın olan müstəqil ifadələr kimi. Frazeoloji variant və sinonimlərin fərqləndirilməsi. [1]; [3]; [4]; [15].

13. **Frazeoloji vahidlərin ekspressiv-üslubi xüsusiyyətlərinə görə növləri.** Üslubi çalarlıq, ekspressiv-emosionallıq, ifadəlilik qeyri kateqorial əlamət kimi. Frazeoloji vahidlərdə obrazlılıq əsas xüsusiyyətlərdən biri kimi. Bədii ədəbiyyatda və publisistikada frazeologiyanın üslubi xüsusiyyətləri. [1]; [3]; [4].

14. **Frazeoloji vahidlər sistemində semantik dəyişmələr və derivasiya.** Frazeologiyada dilin qənaət prinsipinin təzahürü. Ellipsisin dilin bütün dövrlərində frazeoloji vahidlərin dəyişməsində özünü göstərməsi. İmplicitlik və eksplisitlik nitq vasitələrinin ifadəçisi kimi. [3]; [4]; [7].

15. **Azərbaycan frazeologiyasının müasir problemləri.** Müasir problemlərin frazeologiyaya yeni yanaşma, bu sahədə yaranan termin və anlayışlarla bağlı olması. Frazeologizmlərin koqnitiv-konseptual cəhətdən təhlili.[18]; [10]; [16].

Tövsiyə edilən ədəbiyyat

Əsas:

1. Bayramov H. Azərbaycan frazeologiyasının əsasları. Bakı, Maarif, 1978, 176 s.
2. Mirzəliyeva M. Türk dilləri frazeologiyasının nəzəri problemləri. Bakı, Elm, 1995, 142 s.
3. Mirzəliyeva M. Türk dillərinin frazeologiyası. Bakı, Nurlan, 2009, 220 s.
4. Müasir Azərbaycan dili, 3 cilddə, I c., Elm, Bakı, 1978, 322 s.

Əlavə:

5. Abdullayeva S.Ə. Azərbaycan dilində predikativ quruluşlu frazeologizmlər. //B.Çobanzadə və türkologiyanın müasir problemləri. Bakı, 2013, s. 224-234
6. Azərbaycan frazeologiyasının aktual problemləri. Bakı, 1990.
7. Azərbaycan bədii dilinin üslubiyyəti, "Elm", Bakı, 1970, 358 s.
8. Azərbaycan dilçiliyi müntəxabatı. I c., Bakı, «ABİS ALARCO», 2013, 310 s.
9. Adilov M., Yusifov G. Sabit söz birləşmələri. Bakı, 1995.
10. Babaşova G.H. Azərbaycan dilində predikativ quruluşlu frazeoloji birləşmələr. Bakı, 2016, 26 s.
11. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksika, III nəşr, "Şərq-Qərb", Bakı, 2007, 192 s.
12. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti, Bakı, 1962,
13. Əliyev K. Bədii üslubiyyatda frazeologiyanın üslubi xüsusiyyətləri, ND, Bakı, 1966.
14. Əlizadə Z. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı, Bakı, 1985, 246 s.
15. Həsənov H. Azərbaycan dilinin leksikası, "Nurlan", Bakı, 2005, 452 s.

16. Həsənova V. Müxtəlif sistemli dillərdə frazeologizmlərin tipoloji ekvivalentliyi. Dərs vəsaiti, Bakı, Mütərcim, 2015, 75 s.
17. Seyidov Y., Abdullayev Ə., Məmmədli A. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: Söz birləşmələri, tabeli mürəkkəb cümlələr, frazeologiya. IY c., Bakı, «Prestije cap evi», 2014, 667 s.
18. Seydəliyev N. Azərbaycan dastan və nağıl dilinin frazeologiyası, "Araz", Bakı, 2006, 323 s.
19. Orucov Ə.Ə. Azərbaycanca-rusca frazeoloji lüğət, Bakı, Elm, 1976, 247 s.
20. Əhmədov B.B. Azərbaycan dilinin frazeologiyası: tədqiqlər, problemlər. // Филологический сборник. БСУ, 2001, 610-619 s.

Rus dilində

21. Актуальные проблемы лексикологии и фразеологии. АГУ, Баку, 1976.
22. Бабкин А.М. Русская фразеология, её развитие и источники. Л., 1970.
23. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины // Избранные труды. Лексикология и лексикография. М., 1977, с.118-161.
24. Вопросы фразеологии и составления фразеологических словарей. Баку, 1968, 168 с.
25. Гусейнов Ф. Русская фразеология (основные тенденции развития в XX веке), Баку, АГУ, 1997, 118 с.
26. Гусев Ж.М. Тюркская фразеология и её лексикографическая разработка // Советская тюркология, 1984, № 6, с.46-52.
27. Маммедли А.М. Сопоставительный анализ русской и азербайджанской фразеологии. Учебное пособие для студентов, Баку, 1994, 102 с.

28. Тагиев М. Глагольная фразеология современного русского языка, Баку, 1966, 250 с.
29. Ураксин З.Г. Лексикографическая разработка фразеологии тюркских языков // Советская тюркология, 1981, № 3, с. 39-46.

Soraq kitabı

30. Məhərrəmli Q., İsmayılov R. Azərbaycan dilinin frazeologiya lüğəti. "Altun kitab", Bakı, 2015, 287 s.
31. Behbudov S. Azərbaycan dili şivələrinin frazeoloji lüğəti. "Elm və təhsil", Bakı, 2011,
32. Tağıyev M.T. Rusca-azərbaycanca frazeoloji lüğət, "Şərq-Qərb", Bakı, 2006,
33. Həmidov İ., Axundov B., Həmidova L. Azərbaycanca-rusca, rusca-azərbaycanca atalar sözləri və məsəllər. "Təhsil", Bakı, 2009.
34. Hüseynov F.H., Əhmədov B.B. Məktəblinin frazeoloji lüğəti, "Elm və təhsil", Bakı, 2011, 293 s.

Tədris texnologiyaları, təlimin interaktiv formaları

“Azərbaycan dilinin frazeologiyası” fənninin mənimsənilməsi həm ənənəvi, həm də innovativ tədris texnologiyalarından istifadəni nəzərdə tutur. Ənənəvi tədris texnologiyaları dedikdə, tədris prosesində mühazirələr, praktik məşğələlər, seminarlar və s. kimi iş metodlarından istifadə başa düşülür.

Bu kursda tədris fəaliyyətinin aşağıdakı formalarından istifadə edilir: mühazirələr, praktik məşğələlər, tələbələrin sərbəst işləri və kollokviumlar. Bundan başqa, aşağıdakı interaktiv formaların və tədris texnologiyalarının tətbiqi məqsədəuyğundur: portfolio – fənnin problematikası üzrə frazeologiyaya aid materialın toplanması və qiymətləndirilməsi üçün; informasiya texnologiyaları – müxtəlif tətbiqi məsələlərin həlli üçün.

Tədris resursları

Tədris avadanlığı və əyani vasitələr

Sərbəst (fərdi) işlərin mövzuları:

1. Azərbaycan dili frazeologiyasının əsas məsələləri.
2. Azərbaycan dili frazeologiyasının mənbələri.
3. Frazeoloji vahidlərin əmələ gəlmə və inkişaf yolları.
4. Sabit birləşmələr və frazeoloji vahidlər.
5. Frazeoloji vahidlərin semantik bütövlük dərəcəsinə görə təsnifi.
6. Feili frazeoloji vahidlər.
7. İsmi frazeoloji vahidlər.
8. Cümlə tipli frazeoloji vahidlər.
9. Frazeoloji vahidlərin semantik quruluşu: variantlıq və sinonimlik.
10. Frazeoloji vahidlərdə çoxmənalılıq, omonimlik, antonimlik.

Çapa imzalanmışdır 25.12.2017. Kağız formatı 60x84 1/16.

Sifariş 201. Həcmi 1,0 ç.v. Sayı 200.

«Bakı Universiteti Nəşriyyatı», Bakı, AZ 1148, Z.Xəlilov, 23.